

**ТЕОНИМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БОГОРОДИЦІ
У ДИНАМІЧНІЙ СТРУКТУРІ ТЕКСТУ:
ПОЕТИЧНИЙ І БОГОСЛОВСЬКИЙ АСПЕКТИ
(на матеріалі поем Т. Шевченка
та "Акафіста до Пресвятої Богородиці" Р. Сладкопівця)**

У статті досліджено особливості вживання теонімів у різножанрових текстах. Виокремлено та проаналізовано різноструктурні номінації на позначення Богородиці.

Ключові слова: теонім, Богородиця, синонімічний ряд, поема, акафіст.

В статье исследованы особенности употребления теонимов в разножанровых текстах. Выделены и проанализированы различные структурные комбинации для обозначения Богородицы.

Ключевые слова: теоним, Богородица, синонимический ряд, поэма, акафист.

The article deals with features of the theonym's use in different text genres. Nominations with different structure are marked and analysed on the denotation of Godmother.

Key words: theonym, Virgin Mary, synonymous row, poem, acathistus.

Віра в Боже Материнство Марії помітно поширилася в передефеський період. Тоді розвинулася перша богословська рефлексія над назвою "Theotokos" – Богородиця, що дозволило Роману Сладкопівцю "оспівати" в "Акафісті до Пресвятої Богородиці" (431 р.) догмат Божого Материнства. У працях східних письменників уже в перші століття без будь-яких попередніх богословських обґрунтувань з'являються заголовки: "Діва", "Богородиця", "Завжди Діва" ("Пріснодіва"). Лексеми Бог, Богородиця часто вживають у своїх творах і митці української літератури.

Мова про Бога не є абстрактною, суто філософською спекуляцією про Абсолют, а постає на тлі переживаної дійсності, на тлі конкретного чи то піднесення, чи болісного розчарування. Це, в свою чергу, призводить до того, що "поетична мова про Бога, як правило, не є "холодним" розумовим аналізом, але часто забарвлена емоційним пережиттям, почуттєвим напруженням чи натхненням" [5, 19].

Найменування божеств, міфічних істот в українській мові відносять до класу теонімів як різновиду онімів. Мовно-функціональний простір онімного слова практично необмежений. Осягнення його на рівні національної мови, діалектного чи просторічного, професійно- чи сленгового континууму... не вичерпується хоч би тому, що в кожному випадку він відкритий для нових наукових інтерпретацій, що нині досить активно ведуться як у зарубіжному, так і в українському мовознавстві [2, 210].

В Енциклопедії "Української мови" подано таке визначення теоніма: "(від гр. *teos* – Бог, і *onima* – ім'я, назва) – власні імена богів, які існують у різних етносів (напр.: Перун, Лада, Зевс, Ра). В українській мові розрізняють язичницькі та християнські теоніми. Перші – вийшли з ужитку в період християнізації, вони відновлюються за літописами, фольклорними та етнографічними джерелами: Зевс, Лада та ін. Теоніми християнства мають більше літератури з глибокими мовознавчими розробками, що належать в основному до 19 ст." [4, 629].

Теоніми на позначення Бога і Богородиці помітно представлені у поемах "Неофіти" та "Марія" Т. Шевченка, які й послужили матеріалом дослідження. Зауважимо, що дослідження релігійного у творчості письменника й сьогодні належить до актуальних проблем. Тим більше до них належить і Богородична тема, що порушує багато дискусійних питань у шевченкознавстві, які впливають на висвітлення проблеми релігійності письменника [1, 18].

М. Шевченків, дослідник сутності Бога та Його місця в поезії Т. Шевченка, у своїй праці "Бог Суций в поезії Кобзаря" писав про митця, що "це той, хто збагнув, що нема правди поза Богом ("Жива правда у Господа Бога"); це той, хто щиро і відверто розмовляє зі своїм Творцем, відважуючись питати й про те, чого не розуміє, однак ніколи не зриває і вповні свідомо не відвертається від свого милосердного Бога" [5, 8].

Метою нашого дослідження є простежити специфіку вживання теонімів на позначення Богородиці в поемах "Неофіти" і "Марія" Т. Шевченка та "Акафісті до Пресвятої Богородиці" як найстаршому гімні християнської літератури, дорогоцінній перлині патристичної марійної поезії ("Акафіст..." складається з 24 строф: 12 ікосів {далі ік.} і 12 кондаків {далі конд.}).

Ця стаття є однією зі спроб систематизації текстів про Марію, реалізованих у поемах Т. Шевченка та "Акафісті...". На основі цього можна зробити висновки про особливості вживання теонімів у різножанрових текстах, про джерела написання Шевченкових поем, а також про специфіку авторського світобачення тощо.

Т. Шевченко був одним із духовних наставників українського народу, що своїми віршами доносив до людей Слово Боже, навчав їх і закликав до молитви. У процесі дослідження ми виявили, що більшість теонімів у зазначених творах Т. Шевченка становлять найменування Бога: *Святий, Син Божий, Господь* та ін. Водночас до поширених належать також імена Богородиці: *Марія, Святая Праведная Мати, Божа Мати, Цариця* й ін.

У поемах "Неофіти" та "Марія" онімні назви на позначення Богородиці репрезентовані таким синонімним рядом: "*Марія*" [6, 528]; "*Мати*" [6, 542]; "*Пренепорочная*" [6, 542]; "*Благая*" [6, 542]; "*Пречистая*" [6, 542]; "*Достойнопітая*" [6, 542]; "*Всеблагая*" [6, 542]; "*Пресвятая*" [6, 550]; "*Цариця*" [6, 551]; "*Всесвятая*" [6, 558]; "*Скорбящих радости*" [6, 515]; "*Божа Мати*" [6, 519]; "*Наша красота*" [6, 547]; "*Пренепорочная Марія*" [6, 548]; "*Праведная Мати*" [6, 552]; "*Святая Мати*" [6, 557]; "*Благословенная в женах*" [6, 515]; "*Пречистая в женах*" [6, 544]; "*Великая в женах*" [6, 559]; "*Богом Ізбрана Маріє*" [6, 515]; "*Святая Праведная Мати*" [6, 515]; "*Мій пресвітлий раю*" [6, 542]; "*Царице неба і землі*" [6, 542]; "*Світе наш незаходимий*" [6, 544]; "*Матер Бога на землі*" [6, 516]; "*Святая Сило всіх Святих*" [6, 542], який наділений домінантними ознаками "святості", "непорочності", "милосердя" [1, 18].

Як бачимо, поет послуговується різноструктурними номінаціями:
– однокомпонентними:

*Одує прах з його хітона,
Зашиє дірочку та знову
Під смовку піде. І сидить,
І дивиться, о **Всесвятая!**
Як син той скорбний спочиває.
Аж ось і дитвора біжить... [6, 558];*

– двокомпонентними:

*Ідеш шукать його в Сибір
Чи теє... в Скіфію... І ти...
І чи одна ти? **Божа Мати!**
І заступи вас, і укрий! [6, 519];*

– багатоконпонентними (3 слова і більше):

*Все упованіє моє
На тебе, **Мій пресвітлий раю,**
На милосердіє твоє,
Все упованіє моє... [6, 542].*

Зазначені теоніми актуалізують етнорелігійні уявлення про Богородицю як велику праведницю, пренепорочную Діву:

*Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, **Пречистая**, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників... [6, 542].*

Окремі з них символізують її як оберіг, світло життя людини на землі, як-от: "*Світе наш незаходимий*" [6, 544]; "*Мій пресвітлий раю*" [6, 542]. У подібних теонімах об'єктивуються поширені в українській етнокulturі уявлення про Богородицю як Матір усього сущого на землі – Велику Матір.

Проте домінує у досліджуваних текстах все-таки Шевченкове розуміння Богородиці як Божої Матері – Марії-страдниці, що виступає посередницею між Господом і людьми, несучи слово Боже на землі:

***Ти Матер Бога на землі!**
Ти сльози матері до краю,
До каплі випила! Ридаю,
Молю ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, божее кадило,
Кадило істини. Амінь [6, 516].*

Як зауважила у своєму дослідженні Т. Вільчинська, "назва "Марія" певною мірою відображає профанну сферу, світське, суто народне трактування цього образу, який у Шевченкових творах часто співзвучний з образом бідної української селянки-матері. Сакралізується у Шевченкових творах і лексема "Мати" [1, 19]: "*Маріє! Ти, безталанная, чого І ждеш, і ждатимеш од Бога І од людей Його?*" [6, 547]; "*Все упованіє моє На Тебе, Мати, возлагаю*" [6, 542].

Автор змальовує Богородицю як провідницю, заступницю свого народу в часи неволі та страждань, просячи у Неї словами власної молитви захисту і порятунку:

***Благословенная в женах,
Святая Праведная Мати**
Святого Сина на землі,
Не дай в неволі пропадати... [6, 515].*

Для себе ж Т. Шевченко просить у Матері Божої таланту слова:

*Скорбящих радосте! пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!* [6, 515].

Образно-смисловий потенціал, первинно закладений в онімному слові, зазнає актуалізації у текстових структурах і слугує важливим чинником розгортання різного роду фігур і тропів [2, 210]. Так, використовуючи метафору "мов зоря тая" [6, 542], поет звеличує Марію, як небесне світило, тобто як Ту, що доносить "сяйво Боже" – світло віри простому люду, бо Вона – "Цариця неба і землі!" [6, 542].

У синонімному ряді теонімів на позначення Богородиці у Т. Шевченка домінують теоніми-звертання, зокрема, це засвідчує початок поеми "Марія":

*Все упованіє моє
На тебе, Мій пресвітлий раю...
На тебе, Мати, возлагаю.
Святая Сило всіх Святих,
Пренепорочная, Благая!..
Достойнопітая! благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая!* [6, 542].

Уживання великої кількості звертань демонструє авторський "крик душі" про допомогу рідному народу. Т. Шевченко благає Божу Матір, щоб Вона наділила людей силою свого Сина, Ісуса Христа, для того, щоб невільники "хрест-кайдани донесли до самого, самого краю" [6, 542], тим самим засвідчуючи своє глибоке переживання за Україну і велике вшанування Богородиці як Святої. На зв'язок Богородиці з Богом-Синоном вказують такі теоніми, як: "Матер Бога на землі" [6, 516]; "Божа Мати" [6, 519].

М. Шевченків назвав поему "Неофіти" "однією з найкращих молитов до Богородиці" [5, 32]. Те ж саме можемо сказати й про поему "Марія", яку Т. Шевченко навіть розпочав з епіграфа "Радуйся, Ты бо обновила еси зачатия студно", взятого з "Акафіста Пресвятої Богородиці" [6, 542]. Загалом у цих творах через відповідні теоніми об'єктивуються і страждання "Божої Матері" [6, 519], і заступництво "Всеблагой" [6, 542], і сила "Цариці неба і землі" [6, 542], й інші уявлення про "Всесвятую" [6, 558]. Загалом у "Кобзарі" Богородиця виявляє передусім ті характеристики Матері Божої, що й репрезентовані в "Акафісті до Пресвятої Богородиці" Р. Сладкопівця.

В "Акафісті..." автор апелює до Матері Божої як *"непереможної Владичиці"* [3, конд. 1], до Святої, через яку доходять людські молитви до Господа. Роман Сладкопівець називає Марію із народу вибраною, аби народити світу Спасителя. До Марії він звертається такими словами: *"Радуйся, Невісто Неневісна"* [3, конд. 1; ік. 1–12]. У кожному ікосі "Акафіста..." його автор вітає Марію, повторюючи: *"Радуйся..."*, що не є характерним для Т. Шевченка. Цю формулу вживали пророки у месіанському контексті. В "Акафісті..." відповідно: *"Радуйся, Святая Святих"* [3, ік. 12]. Називання Богородиці *"Святою Силою всіх Святих"* [6, 542] виявлено також і в поемі "Марія", завдяки чому поет акцентує на величчя Божої Матері.

Р. Сладкопівець, вітаючи Марію, складає їй шану. Використовуючи біблійні описи, він зауважує, що Марія вибрана для того, аби через Неї Бог здійснив свій задум Спасіння. Тут є натяки на історичні події, щоденне життя, місця і предмети, які були для ізраїльтян святими. Подібну картину змальовує і Т. Шевченко у поемі "Марія", використовуючи, проте, реалії свого часу.

Послугуючись метафорами, взятими зі Святого Письма, автор "Акафіста..." ззиває до Марії так: *"Радуйся, стовпе вогнений, що суцям в темряві дорогу показує"* [3, ік. 6]. Звертанням подібного змісту послуговується і Т. Шевченко: *"Світе наш незаходимий"* [6, 544]. В обох випадках Богородиця зображена як прямий шлях до спасіння. В іншому місці, називаючи Марію "зорю" (*"Радуйся, зоре досвітна, провіснице Сонця"* [3, ік. 1].), Р. Сладкопівець мав на увазі зірку, яка вела Мудреців до пізнання Бога. Саме тому, що Марія була смиренною, простою і вбогою, у Ній могла проявитися у всій повноті Божа ласка. Цю думку актуалізують і Шевченкові рядки: *"мов зоря тая"* [6, 544].

Уміщені в "Акафісті..." привітання, звертання до Марії як до Мудрості свідчать про те, що свідоцтва віри Церкви в істинність зв'язку, який існує між Марією і Божою Мудрістю, втіленою в Особі її Сина, існував уже в VI ст. *"Весь був на землі, але й неба не покинув, був Незбагнений Бог-Слово, бо це не зміною місцеперебування було, а Божественним сходженням і народженням від Богом вибраної Діви..."* [3, ік. 8]. Подібне трактування знаходимо і в Т. Шевченка: *"Богом Ізбрана Маріє"* [6, 515], що чітко вказує на визнання митцем Богородичного призначення.

У багатьох звертаннях до Марії автор "Акафіста..." прославляє її вічне Дівочтво. Після кожного ікосу Роман Сладкопівець апелює до Марії: *"Радуйся, Невісто, Діво Чистая!"*; *"Радуйся, віночку чистої"* [3, ік. 7]. Вінець (корона) є зовнішнім знаком владичної гідності і визнання того, що його отримує. Той, хто коронований, є під особливою опікою Господа. Цю рису Богородиці неодноразово акцентує також Т. Шевченко: *"Пречистая в женах"* [6, 544]; *"Пренепорочная Марія"* [6, 548], ставлячи її в приклад усім жінкам як *"непорочну"* тілом, *"чисту"* душею, *"світлу"* думками, помислами: *"Святая Праведная Мати"* [6, 515]; *"Великая в женах"* [6, 559]; *"Святая Мати"* [6,

557]. Р. Сладкопівець, звертаючись до Марії словами *"віночку чистоти"* [3, ік. 7], підкреслює, що вона є володаркою понад усяким гріхом, взірцем чистоти і непорочності.

Автор "Акафіста...", користуючись уже раніше поширеною Отцями Церкви наукою про первісну святість Марії, зауважує: *"О Всехвальна Мати, що породила понад усіх Святих Святіше Слово..."* [3, конд. 13]. Подібне писав і Т. Шевченко, взиваючи: *"Пошли мені святеє слово, Святої правди голос новий!"* [6, 515].

Народжуючи Світло, Марія в "Акафісті..." може просвітити духовні очі людських сердець, аби зробити їх здатними для сприйняття Божих натхнень: *"Радуйся, проміння Сонця духовного"* [3, ік. 11]. Т. Шевченко ж називає Марію: *"Скорблящих радосте"* [6, 515]; *"Мій пресвітлий раю"* [6, 542], що, в його розумінні, асоціюється із радістю, підтримкою, натхненням, світлом.

Р. Сладкопівець, використовуючи аналогію, вітає Марію як Покровительку всього людства. Називає її *"непереможною Владаркою, що має силу нездоланну"* [3, конд. 1], тобто, яка має владу над людьми завдяки Божому Материнству. Вона безупинно діє, безперестанно бореться, щоб ми не загинули, а були спасенні від журби, вічної смерті тощо. Владну Богородицю Т. Шевченко іменує *"Царицею неба і землі"* [6, 542] або просто *"Царицею"* [6, 551], звеличуючи у такий спосіб її роль як управительки світу.

Опіка Марії над людьми реалізується через постійне заступництво перед Богом. Р. Сладкопівець називає її *"мостом, що сущих на землі веде до неба"* [3, ік. 2] (бо Вона єднає людство із Богом); *"приемним молитви кадилом"* [3, ік. 3] (що через молитву протягом усього свого життя заступається перед Богом); *"подателькою Божої ласки"* [3, ік. 10] (яка сама, будучи "повнотою ласк", роздає її людям). У своїх творах Т. Шевченко говорить про посередництво Богородиці так: *"Ти Матер Бога на землі"* [6, 516], тим самим наголошуючи на її людському началі і небесній святості.

Аналізуючи поеми "Марія", "Неофіти" Т. Шевченка та "Акафіст до Пресвятої Богородиці" Р. Сладкопівця, ми прийшли до висновку, що теоніми акумулюють різноманітну інформацію, пов'язану із Божественною сутністю Діви Марії. Часте функціонування теонімів на позначення Богородиці у Шевченкових поемах дає змогу стверджувати, що одним із джерел їх написання були Акафістики.

Роман Сладкопівець в "Акафісті..." надає цілий вінок поетичних найменувань Богородиці: *"провісниця Сонця"*, *"Ти Світло зродила пречудне"*, *"драбина небесна, що Бог зійшов нею"*, *"чудо"*, *"галузка рослини нев'яучої"*, *"Мати Зорі незаходимої"*, *"море"*, *"скеля, що спрагнених життям напоїла"*, *"покров світу"*, *"ширша від об'яків"*, *"земля обіцяна"*, *"пожива"*, *"квітка нетлінності"*, *"дерево, що родиш овочі на поживу вірним"*, *"через Тебе рай знову відчинений"*, *"Пресвята колісниця Суцого на Херувимах"*, *"осідок преславний Суцого на Серафимах"*, *"ки-*

вот", "премудрості Божої вмістилище", "пристань", "тіла... уздоровлення", "Невіста Неневісна", "Всехвальна Матір", "Пресвятая", "Бла-гословенна", "Зоря", "престол Царя-Господа" [3, конд. 1–12, ік. 1–12]. У свою чергу, Т. Шевченко, значною мірою послуговуючись акафісними найменуваннями Богородиці, дещо трансформує їх. Зокрема, це засвідчують такі теоніми, як: "Скорбящих радосте" [6, 515], чи "Всеблагая" [6, 542], або "Достойнопітая" [6, 542] та ін.

Акафіст є певною синтезою правд про Марію, Матір Бога, про яку писали Отці Церкви у своїх проповідях, гоміліях і поезії, не взятій ще в догмати віри, але присутньої в сильно розвиненій побожності і традиції християнського народу. Номінації Марії, реалізовані в "Акафісті...", знайшли своє втілення і в поемах "Марія" та "Неофіти" Т. Шевченка, зазнавши при цьому певної авторської інтерпретації. Твори письменника побудовані на вірі, на любові до свого народу, до України. Здійснення Шевченкових заповітів можливе завдяки Благословенню Божому і заступництву Богородиці – покровительки страждущих. Саме Божа Матір, за словами Т. Шевченка і Р. Сладкопівця, є найбільшою Заступницею перед Богом і може впрохати у Нього для народу відпущення гріхів і вічне щастя.

Дослідивши теоніми на позначення Богородиці у поемах Т. Шевченка і "Акафісті до Пресвятої Богородиці" Р. Сладкопівця, можемо констатувати, що вони у своїй основі мають лексичне підґрунтя та демонструють різні семантичні зрушення, зумовлені суспільно-політичними та культурними чинниками протягом певного історичного періоду.

1. Вільчинська Т. Концепт-образ "Богородиця" у поетичній творчості Т. Шевченка // Мова і Культура. – Київ, 2009. – Вип. 11, Том X (122).
2. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. – Умань, 2008.
3. Молитовник. Прийдіте поклоніться: Акафіст до Пресвятої Богородиці. – Львів, 1994.
4. Українська мова. Енциклопедія. – Київ, 2000.
5. Шевченкіє М. Бог Суцций в поезії Кобзаря. – Тернопіль, 2008.
6. Шевченко Т. Кобзар. – Київ, 1985.